

CİLT 2

BAHAR 1414/1994

SAYI 1

**İSLÂMÎ
SOSYAL
BİLİMLER
DERGİSİ**

inkilâb

Ulusçuluk ve Çok-uluslu Devlet*

*Lüey Sâfi***

Bugün siyasî birlik ve bütünlük için millî bağların meşrûiyet zemini oluşturduğu bir dünyada yaşamaktayız. Böyle bir dünyada, çok-uluslu siyasî yapılar, "kural dışı", geçici ve dolayısıyla ulusal birimlere bölünerek çökmeye mahkûm addedilmektedir.

Ulusçuluk, Avrupa'nın tarihî gelişiminin bir neticesi olarak İslâm dünyasına girmiş ve etnik (Arap, Türk, Kürt) ve dinî (Pakistanlı, İranlı) formlarıyla birçok taraftar bulmuştur. Ulusçu telâkki birçok Müslümanın siyasî düşüncesinin önemli bir parçası oldu. Son ikiyüzyıldır süregelen Avrupa'nın siyasî ve kültürel hâkimiyetinin etkisiyle, tarihî-siyasî düşüncelerindeki kırılma neticesinde birçok Müslüman, Batı'nın nüfûzundan evvel sahip oldukları, çok daha üstün siyasî yapılardan -her ne kadar tam olgunlaşmamış, muharref veya uzlaşmacı idilerse de- habersiz kaldı.

Bu makalede, ulusçuluk kavramının kaynağını ve gelişimini tartışıp, hatalarına işaret edilecek; özellikle etnik ve dinî azınlıkların fazla olduğu bölgelerdeki tahrip edici etkilerine dikkat çekilecektir. İddiamız, ulusçuluğun Alman entellektüelleri tarafından ortaya atılmış ve birleşik bir Alman devleti kurmak için Prusya tarafından yürürlüğe konmuş Avrupa'ya ait bir hâdise olduğudur. Ayrıca bir

* Louay Safi, "Nationalism and the Multinational State," *AJISS*, Vol. 9, No. 3 (Fall 1992), ss. 338-350.

** Louay Safi, International Islamic University'de (Selangor, Malezya) Siyaset Bilimi yardımcı doçentidir.

ulus devletinin azınlık grupları ezmeye eğilimli olduğunu ve dolayısıyla heterojen bir nüfusa sahip toplumlar için uygun olmadığı fikri işlenecektir. Son olarak, *hilafet* sistemi içinde yeşeren ve gelişen cemaatçi çoğulculuk modeli genel hatlarıyla tartışılarak makale neticelendirilecektir.

Ulusçuluğun Doğuşu

Ulusçuluk nisbeten modern bir siyasî doktrindir. Bazı yazarlar ulusçuluğun köklerini, iyi bir siyasî birliğin ancak homojen bir nüfus yapısıyla mümkün olabileceğini iddia eden Rousseau'ya kadar götürürler. Bununla beraber, bugün ulusçuluğun Fransa'da değil, Prusya'da başladığını biliyoruz. Birleşik bir Alman devleti kurmak isteyen Alman yazarlar, devlet olabilmek için meşrû zemini ancak ulusçuluğun sağlayacağını savunuyorlardı.

Öndegelen Alman ulusçuları arasında, birleşik Almanya'nın ve genel mânada ulusçuluğun en ateşli savunucuları olarak Herder ve Fichte göze çarpar. Herder, Allah'ın insanları her biri kendi millî karakterine sahip, değişik kültürel gruplar halinde yarattığı fikrini ileri sürmüştür. Ona göre, kendi ulusal miraslarını korumak ve kültürel kimliklerinin saf kalmasını sağlamak, kültürel grup (veya ulus) mensuplarının görevidir. Bir grubun millî karakterinin korunması da ancak bir ulusal hükümet yönetimi ile mümkün olacağından, devletin sınırları o ulusu kapsamalıydı. Dolayısıyla çok-uluslu devletler sun'î idi. Fakat Herder'e göre bu gayritabiîliğin sebebi, bir ulusun başka bir ulusu tahakküm altına alması değil, birden fazla ulustan müteşekkil devletlerin "farklılık" kavramına tehdit teşkil etmesiydi. Bir devletin idaresi altında siyasî birlik oluşturmuş uluslar, millî kimliklerini kaybetme ve dolayısıyla yokolma riskiyle karşı karşıyadılar.¹

Herder'in izinden giden Fichte de Almanlar'ın tek bir ulus olduğunu ve Alman ulusunun tek bir bağımsız devletle idare edilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. 1807 yılında yayımlanan *Patriotism and Its Opposite* (Vatanperverlik ve Bunun Zıddı) adlı oyununda Fichte, ulusçu duygularını, oyundaki karakterlerden biri aracılığıyla dile getirmişti. "Beni doğru anla," diyordu karakter, "Prusyalıların diğer Almanlardan ayrımı tamamıyla sun'îdir... Almanların diğer Avrupa milletlerinden ayrılması ise bir tabiat kanunudur."²

Aynı yıl, Fichte Berlin'de Almanca konuşan insanları tek bağımsız bir devlet altında birleşmeye çağıran bir dizi konferans vermişti. Fichte Prusyalı dinleyi-

(1) Elie Kedourie, *Nationalism*, New York; Frederic A. Praeger, 1960, ss. 58-9.

(2) Zikreden Kedourie, a.g.e., s. 68.

cilere Alman halkının birçok devlet ve prensliklere bölündüğü bir devirde sesleniyordu. "Avrupanın Almanca konuşan kısmı en fazla çeşitlilik gösteren bir siyasî yapıya sahiptir. Şurası bir gerçektir ki, hepsi de Almanca konuşan Bavyeralı, Prusyalı, Bohemyalı ve Silesyalıların hiçbiri büyük bir siyasî güç olarak kabul edilmemektedir..."³

Almanca konuşan bütün insanları Prusya'nın liderliği altında toplama hayalindeki Prusyalı milliyetçiler için dil bağımlı ulus olabilme yolunda kriter seçmek tabii idi. Herder ve Fichte'ye göre dil sadece bir yazılı ve sözlü iletişim vasıtası olmayıp aynı zamanda insanların ulusal karakter ve mirasının yansımasıydı. İnsanların dünyayı düşünme ve algılama şekli büyük ölçüde dil ile belirleniyordu.⁴

Dil birliğini ve siyasî bütünlüğü sağlayan bir doktrin ortaya atan Prusyalı milliyetçiler, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu sınırları içinde yayılmalarını haklı gösterecek kuvvetli bir zemin bulmuş oldular. 19. yüzyıl başlarında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, orta ve doğu Avrupa'da geniş topraklara sahip Avrupa'nın en büyük devletiydi. İmparatorluk değişik milletlerden müteşekkildi; en önemli kesimini de anadili Almanca olan insanlar oluşturmaktaydı. İmparatorluk, kökleri 12. yüzyıla dayanan Alman Hapsburg Hânedânı tarafından yönetiliyordu ve Prusya monarşisinin baş rakibi olup, Prusya'nın sınırlarını genişletmesine mâni olan büyük bir engeldi.

Prusya'lı filozoflar tarafından geliştirilen ulusçu ideoloji, 19. yüzyıl başlarında çoğu Avrupalı için hemen tamamıyla yabancı idi. Tabii ki bu insanlar ırk ve dil farklılıklarının şuurundaydılar, fakak çok küçük bir azınlık ırk ve dil ayrımını siyasî ayrımla eşitleme yoluna gitmekteydi. Kedourie bu hususta şu görüşleri belirtmektedir:

Fransız devrimcilere göre ulus, kendi iradeleriyle hükümetlerine tâbi olmuş insanlar topluluğudur. Bu oldukça değişik teoride (ulusçu teori) ulus, Tanrı tarafından kendine has karakterine büründürülmüş insan ırkının tabii bir ayrımıdır. Uluslar Tanrı tarafından ayrıldıkları ve farklılaştırıldıkları için birbirine karışmadan saf-kan kalmalıdır. Schleiermacher'a göre her ulus, kendine has yapısı ve dünyadaki yeriyle İlahî aksin bir parçasını temsil etmektedir.⁵

Sık sık ulus-devlet sisteminin kökleri Avrupada Otuz Yıl Savaşlarını bitiren 1648 Westfalya Antlaşması'na dayandırılır.⁶ Fakat daha yakın bir tahlilde bu olayın bir ulusal-devletler sistemi kurmadığı anlaşılabilir. Bu olayla devletin ege-

(3) a.g.e., s. 69

(4) a.g.e., s. 63-8

(5) a.g.e. s. 58

(6) Daniel S. Papp, *Contemporary International Relations*, New York Macmillan, 1988, s. 17.

menliği ve Papa'nın otoritesinden bağımsızlığı tanınmıştır. Kedourie'in da müşahede ettiği gibi ulusçuluğun modern savunucuları devlet ve ulusu karıştırmakta ve dolayısıyla birini meşrûlaştırmak için diğersini kullanmaktadırlar. Westfalya Anlaşmasının imzalanmasından çok sonra da Avrupalılar ulusal unsurlar yerine, siyasî ve dinî kurumlara bağlı kalmaya devam etmişlerdir.

19. yüzyıla kadar Avrupa'da ulusal kimlik üzerine kurulmuş siyasî yapılar nâdiren rastlanabilirdi. İnsanların siyasî yapıya karşı olan kabul veya itirazları daima devletkurumlarına yahut halktan belirli bir hânedânî desteklemelerini veya karşı gelmelerini isteyen mahallî liderlere karşı olmuştu. Bu bakımdan ulusçuluk taraftarları ulusların politikalarının ve çoğu zaman da şanslarının yardımıyla hegemonyalarını kuran ve nüfuz sahalarına yabancı müdahalesini engelleyen kabiliyetli devlet adamları tarafından idare edilen mevcut devletlerin uzun ve sürekli çabalarının neticesinde oluştuğunu unutmuş gözükmemektedirler.

İlâve olarak, daha yakın bir tahlilde ulus-devlet sisteminin Westfalya Antlaşmasının neticesinde kurulduğu iddiasının gerçekten çok bir efsane olduğu görülecektir. İki dünya savaşı da dahil birçok savaşa rağmen Almanca konuşan bütün insanlar birleşik tek bir Alman devleti idaresinde toplanamamışlardır. Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Fransa'da hâlâ önemli miktarda Alman nüfus yaşamaktadır. Hatta Avusturya nüfusunun büyük çoğunluğu Alman'dır. Diğer tarafta, günümüzde bile Avrupa'da ve diğer yerlerde birçok devlet anlamlı ve tutarlı bir ulusal devletler sisteminden bahsedebilmenin beyhûdeliğini gözler önüne sermektedir. Çok-uluslu İsviçre, Türkiye ve Kanada'yı "ulus-devlet" olarak sınıflandırmak oldukça zordur.

Eleştirel Açıdan Ulusçuluk

Ulusçuluk doktrininin siyasiler ve siyaset düşünürlerinden gördüğü büyük destek ve kabul yanında bazı eleştiriler de aldığı bir gerçektir. Ulusçuluğa yöneltilen en kuvvetli eleştirilerden biri de Lord Acton'dan gelmiştir. 1862'de yayımlanan *Nationalism* (Ulusçuluk) adlı kitabında Lord Acton dört önemli noktaya işaret etmişti:⁷

İlk olarak; ulusçuluğa göre insan kendisini siyasî kurumlardan ziyade etnik grupla tanımlamalı ve sadakat bağı da ahlâkî prensiplere değil, bazı fizikî özellikleri paylaştığı bir takım insan grubuna olmalıdır. Oysa fizikî benzerlikler üzerine kurulan birlikler medeni insandan çok hayvanlara yakışır ve dolayısıyla

(7) Kedourie, *Nationalism*, s. 78.

ahlâkî ve rasyonel prensipler üzerine bina edilen birliklerden daha aşağıdır. Körü körüne bir etnik gruba veya ulusa bağlanmak akıl sahibi kimselere yakışmaz. Medenî insanların yapması gereken devlet kurumlarını desteklemek, hukuka ve prensiplere bağlı kalmaktır.

İkinci nokta, ulusçuluk ideolojisini benimseyen toplumların etnik azınlıklarının baskı altında tuttuğudur. Ulusal bir devlette herkes bir hukuka bağlı olmalı ve ulusal hükümetin çıkardığı kanun ve hükümlere boyun eğmelidir. Bu tip devletlerde hukuk kuralları ve siyasî düzenlemeler hâkim etnik grubun damgasını taşırlar. Dolayısıyla azınlıklar elverişsiz şartlar içerisindedirler. Nihayetinde ya kimliklerinden (hayat tarzı, dil, din vs.) vazgeçmek ya da yabancılaştırma ve baskıya katlanmak zorundadırlar.

Üçüncü olarak, ulusçuluk milletlerarası serbest ilişki kurma ve karşılıklı yardım imkânını azaltmaktadır. Çok uluslu devletlerde, hiyerarşinin alt tabakalarındaki uluslar, kendilerinden daha üst konumdaki uluslarla (her iki ulusun da genel bir hukuk altında birarada yaşamaları temin edilmiştir) genel durumlarını iyileştirecek şekilde ilişkiye girebilirler. Alt grupların, entellektüel olarak güçlü gruplar tarafından sömürüye ve suistimale mâruz kalabileceği doğrudur. Fakat yine de, devletin çeşitli ulusların bileşimi olduğu ve tüm kaynaklarını geliştirme zarureti gerçeği bu tip suistimallerin ihtimalini azaltmaktadır.

Nihayet, birçok kurum ve derneğe sahip çok uluslu devletlerde ferdî özgürlükler baskıcı ulusal devletlerden daha iyi korunabilir. Ayrıca grupların ve çıkarların çokluğu merkezî hükümetin bir çıkar grubunun etkisi altına girme ihtimalini azaltmaktadır.

Acton'un eleştirisi, etnik yahut dinî azınlıkların, diğerlerinden farklı değerler sistemine sahip bir sosyal grubun hâkimiyetindeki bir ulusal devlette karşılaşılabilecekleri problemleri gözler önüne sermektedir. Etnik gruplarla özerk ya da yarı-özerk bir şekilde birlikte yaşamayı reddeden ulusçuluk, ulusal liderleri azınlıklar üzerinde asimile politikası uygulamaya yöneltir. Bu da toplumun genelinden farklı sosyal ve dinî değerlere sahip etnik azınlıkların ya kimliklerinden vazgeçmeleri ya da marjinal ve istenmeyen bir sosyal grup olmaları demektir.

Birch Acton'un *Nationalism and National Integration* (Ulusçuluk ve Ulusal Entegrasyon) adlı eserinde “çok uluslu bir devlette alt gruplar durumlarını entellektüel bakımdan daha üstün gruplarla işbirliğiyle düzeltebilirler” şeklindeki iddiasına Hegel'in, daha medenî ulusların az gelişmiş ulusları tahakküm altına alabilecek ve medeniyetin kıyısına asimile edilebilecek barbarlar olarak görmelelerini tasvip etmesine benzetir. Birch'e göre iki iddia arasındaki fark şudur: “Hegel barbarları medeni toplumlar tarafından asimile edilmiş ve ıslah edilmiş görmek

istemekte, halbuki Acton onları gayri medeni hâllerleriyle kabul edebilmektedir.”⁸ Aslında Birch'ün iddiasının aksine iki fikir arasındaki benzerlikler sadece sathîdir.

Meseleye daha yakından bakılırsa, Hegel'in çözümünün azınlık grupları için bir aşağılama içerdiği ve sosyal gruplar arasında güvensizlik ve gerilimi artırdığı görülecektir. Çünkü böyle bir yaklaşım baskıyı ve yeni bir hayat tarzının dışarıdan empoze edilmesini getirmektedir. Bu arada Acton'un fikirleri de asimilasyonu dışlamamaktadır. Çünkü Acton da hâlâ az gelişmiş grupların kendi istekleriyle, tedricen -dolayısıyla özgürlüklerini muhafaza ederek- adaptasyonunda ve sosyal tekâmülünde ısrarlıdır.

Ulusçu yazarlar sosyal birlik ve ulusal entegrasyon adına hâkim grubun azınlıklara yapacağı kötü muameleye açık kapı bırakmaktadırlar. Boş şekilciliğiyle (muhtevadan arındırılmış dış görünüşüyle) ulusçuluk potansiyel olarak tehlikeli bir siyasî doktrindir. Ulus olabilmenin sosyal temeli hakkında kesin bir tanım veremez. Ulus olma vasfı “Fransa'da kültür ve tarihe, Almanya'da dile, Japonya'da etnik kimliğe, Pakistan ve İsrail'de ise dine dayandırılır.”⁹ Küçük fakat kuvvetli etnik azınlıklar tarafından kontrol edilen devletlerin de ulusçu politikalar uygulamaları neticesinde ulusçuluğun tanımını oldukça karmaşık bir hâl almıştır.

Ulusçuluk temelde Batı Avrupalı bir olgudur. Almanya'da gelişmiş, daha sonra İtalya, İspanya, Fransa ve az da olsa İngiltere'de destek bulmuştur. Fakat nisbeten homojen toplumların yaşadığı Batı Avrupa ile sınırlandırılırsa ulusçuluğun kusur ve zararları gün yüzüne çıkarılmamış olur. Çünkü özellikle değişik toplumların beraber yaşadığı dünyanın diğer yerlerine de yayılınca zararlı etkileri daha âşikâr hâle gelmiştir. Makalenin geri kalan kısmında ulusçuluğun, dünyanın dinî ve irkî olarak en heterojen bölgelerinden biri olan Ortadoğu'daki etkisini tahlil etmeye ve bölgeye empoze edilen ulus-devlet sisteminin sebep olduğu büyük problemlere işaret etmeye çalışacağız.

Cemaatçi Çoğulculuk

Heterojen bir toplumda irkî ve dinî olmak üzere iki tür azınlıktan söz edilebilir. Irk temeline dayalı azınlıklar hâkim gruptan fizyonomik, dil ve kültürel

(8) Anthony H. Birch, *Nationalism and National Integration*, London: Unwin Hyman, 1989, ss. 27-8.

(9) a.g.e., s. 29.

özellikler bakımından ayrılır. Diğer yanda dinî azınlıklar ise değerleri, ideolojileri ve bunların gerektirdiği uygulamalar bakımından da ayrılan altgruplardır. Klâsik İslâm dünyası ideolojik çizgileriyle beraber birçok dinî azınlık ihtiva etmekteydi. Toplum, hâkim bir Müslüman topluluk ve birçok gayrimüslim azınlıktan oluşmaktaydı. Her dinî azınlığın hukukunu idame ettirmesine ve mahallî ve dinî liderler tarafından mahallî özerk idarelerine müsaade edilmekteydi. Bununla beraber dinî azınlıklar İslâmî otoritelere bağlılıklarını bildirmek ve *cizye* adı altında yıllık bir vergi ödemek zorundaydılar. Bu tip cemaatçi çoğulculuk daha sonra Osmanlılar tarafından benimsenmiş ve 1919 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne kadar Ortadoğu'da temel sosyal örgütlenme biçimi olarak kalmıştı.

Cemaatçi çoğulculuk hiyerarşiye dönme eğilimi bakımından eleştirilmiştir. Rodinson bu tip sosyal örgütlenmeyi "hiyerarşik çoğulculuk" olarak adlandırmıştır. Çünkü nisbî otonomilerine rağmen dinî azınlıklar yine de hâkim Müslüman çoğunluğa tâbidirler.¹⁰ Rodinson'a göre Osmanlı İmparatorluğunda uygulanan bu sistemde (benzer bir sistem Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda da görülmüştü) merkezî hükümet Müslüman çoğunluğun kontrolündeydi. Fakat Rodinson ve diğer eleştiriciler modern demokratik sistemlerde bile devlet kurumlarının genellikle hâkim sosyal grubun mensupları tarafından idare edildiğini unutmaktadırlar. Farklı dinî azınlıklara sahip ülkelerde (Hindistan, Pakistan, İsrail vs.) hâkim dinî grup devlet kurumlarını kontrol etme eğilimindedir. Benzer şekilde etnik bakımdan farklılık gösteren ülkelerde de (Kanada, İngiltere vs.) devlet, çoğunluğu teşkil eden etnik grup tarafından yönetilmektedirler. Çoğulcu ve ulusal sistemler arasındaki fark şudur: Ulus-devleti sisteminde çoğunluk değer ve fikirlerini toplumun diğer kesimlerine empoze ederken, cemaatçi çoğulcu sistem azınlıkları çoğunluğun ideolojik ve moral taarruzundan korumaktadır.

Osmanlı Devleti'nde görülen cemaatçi sistemde kendi içinde bazı sorunlar taşımaktaydı. Fakat çok uluslu bir İmparatorluktan Avrupa modelinin taklidi ulusal devletler sistemine geçişin getirdiği felâketler sonradan görüldü. Yirminci yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğunun büyük problemlerinin olduğu gerçektir. Hatta İmparatorluk çözülmeden bu meselelerle nasıl başa çıkılacağını düşünmek de zordu. Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğunun kalıntılarından birçok ulusal devletin oluşması problemleri çözmemiş, hatta yenilerinin ortaya çıkmasına ve mevcut sorunların daha da kötüleşmesine sebep olmuştur.

The Making of the Modern Near East (Modern Yakınoğu'nun Oluşumu) adlı eserinde Yapp, meseleyi Osmanlı'nın geniş kabul gören Avrupa'nın hasta

(10) Rodinson'dan zikreden Birch., s. 6.

adamı tanımlamasıyla ele alır. Birçok Batılı tarihçinin iddialarının aksine Yapp, Osmanlı İmparatorluğu'nun köklü bir reform sürecinde olduğunu ileri sürer. Yapp'a göre Batılı kaynakların Osmanlı'ya karşı bu bakışı devam ettirmelerinin dört sebebi vardır:

1) Osmanlı hakkındaki bu imaj, düşman arşivlerinden alınan taraflı bilgiler üzerine kurulmuştur. 2) Osmanlı tarihi, Osmanlı sisteminin işleyişinden habersiz yahut İslama karşı önyargılı Hıristiyanlar tarafından yazılmıştır. 3) Ortadoğu üzerine kitap yazanlar ulusçuluk ve liberalizm ideolojisini benimsemiş olup, dolayısıyla çok-uluslu imparatorluklar hakkında olumsuz bir görüşe sahiptirler. 4) Osmanlı İmparatorluğu'na son darbeyi vurmakla görevli Avrupalılar, İmparatorluğun her hâlükârda yokolmaya mahkûm olduğuna inanmak istemektedirler.¹¹

"Müttefik kuvvetlerin müdahaleleri olmasaydı, Osmanlı İmparatorluğu reforme edebilirlerdi" iddiasını cevaplamak bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. (Şahsî düşüncem Osmanlı'nın geri dönemeyeceği bir çözülme sürecine girdiği şeklindedir.) Bununla beraber Yapp'ın işaret ettiği son iki nokta bu tartışma ile alakalıdır. Kendi ulusçu ve liberal düşüncelerinin önyargılarıyla İngilizler ve Fransızlar, ulus-devlet sistemi ile Ortadoğu'nun sosyal realitesinin uyumsuzluğunu anlayamamış yahut anlamak istememişlerdir. Bir sonraki bölümde Osmanlı İmparatorluğunun sosyal yapısını tartışacak ve Ortadoğu toplumunun genel olarak hususi özelliklerine ışık tutmaya çalışacağız.

Osmanlılar ve Vârisleri

I. Osman 1326 yılında vefat ettiği zaman Osmanlı Devleti Batı Anadolu'da hâlâ küçük fakat günden güne büyüyen bir devletti. Osmanlılar, bir asırdan daha az bir zamanda Balkanlarda ve Anadolu'nun büyük bir kısmında hakim duruma geldiler. Ancak 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ve başkent yapmasından sonra Osmanlılar, Müslüman Doğu ve Hıristiyan Batı'daki büyük güçler tarafından çekinilen bir "dünya devleti" hâline geldi. Fatih Sultan Mehmed, zeki bir askerî lider olmasının yanında dirayetli bir devlet adamı ve kabiliyetli bir reformcu idi. II. Mehmed sadece askerî başarıları ile değil, Osmanlı sisteminde gerçekleştirdiği birçok reformuyla da hatırlanır.¹² Balkanlar ve Anadolu'da Osmanlı kontrolünü sağlamlaştırdıktan sonra, devleti daha iyi bir şekilde örgütlemeye çalışmış, pâyitaht ile çoğunluğu gayri-müslimlerden oluşan mahallî cemaatlerle ilişkilerin tanzimini yapmıştır.

(11) M.E. Yapp, *The Making of the Modern Near East*, London: Longman, 1987, s. 93.

(12) Gerard Chaliand, ed., *Minority People in the Age of Nation-States*, London: Pluto Press, 1989, s. 57.

Osmanlıların uyguladığı idarî sistem *millet* sistemi olarak bilinir. Bu sistem Osmanlılarla ortaya çıkmamış, klâsik İslâmî dönemden alınmıştır. Millet terimi dinî cemaat anlamına gelen Arapça *millet* kelimesinden gelmektedir. Bu sistemde dinî topluluklar idarî ve hukukî bağımsızlıklarına sahip özerk sosyal birimler olarak kabul edilir.¹³ İlâve olarak Osmanlı Sultanları köylüleri yerel otoritelerin kötü muamelesinden koruyan bir dizi düzenlemeyi de yürürlüğe koymuşlardır.

Osmanlı'nın yerel Balkan idareleri üzerinde sahip olduğu hâkimiyeti anlayabilmek için Osmanlı kanunlarıyla Sırp Kral Stephen Dusan'inkileri karşılaştırmak gerekir. Meselâ, Dusan'ın kanunları köylülerden haftada iki gün mülk sahipleri için çalışmalarını isterken, Osmanlılarda *reaya*'nın yılda yalnızca üç gün sipahi toprağında çalışmaları istenmiştir. Bunun yanında köylüleri yerel otoritenin sömürsünden korumak Osmanlı idaresinin temel bir prensibiydi.¹⁴

Dinî azınlıklara karşı müsamahalı tutumu ve müdahalesiz politikasıyla Osmanlılar Balkanlardaki yerel topluluklar tarafından daha önceki idarecilerin sert politikalarının ıslâhı olarak görülmüştür. *Millet* sistemi (cemaatçi çoğulcu sistem) 1909 yılında Jön Türkler tarafından bırakılana kadar yaklaşık beşyüzyıl devam etmiştir. Aynı sistem Sultan II. Selim zamanında 1516 ve 1517 yılında Suriye ve Mısır'ın alınmasıyla İmparatorluğun Arap illerinde de uygulanmıştır.

Osmanlılar Suriye'ye 1516 yılının sonlarına doğru Halep'in kuzeyindeki Mercidabık'ta Memlûk ordusunu bozguna uğrattıktan sonra girdiler. Memlûk Sultanı, Kânsûh el-Gavri'nin öldüğü bu önemli savaştan sonra Osmanlılar çok az direniş gösterebilen Memlûk başkenti Kahire'ye doğru ilerlediler.¹⁵ Kahire'nin düşmesiyle Memlûklü kontrolündeki tüm Arap illeri (Arabistan dahil) Osmanlı İmparatorluğu topraklarına dahil oldu. Yeni hükümdarlar yerel otoriteleri tanıdılar ve birkaç küçük değişiklik dışında yerel toplulukların iç örgütlemlerine dokunmadılar. Araplar, kısmen kendilerine verilen geniş yerel özerklikten, kısmen de Türkleri İslâm davasının önderleri olarak gördükleri için yeni hükümdarlarına itaat ettiler. Bundan başka Araplar, Osmanlı idaresinin kendilerini iç kargaşa ve yabancı müdahaleden koruyacak bir teminat olduğunun da şuurundaydılar.¹⁶

Balkanlardaki Hıristiyanların aksine Müslüman Arapların yeni idareyi hoş karşılamalarının bir sebebi daha vardı. Türkler dindaş oldukları için yetenekli Arapları devlet idaresine getirmek istiyorlardı. Nitekim, Müslüman Araplar Osmanlı idaresi altında özellikle adlî sahada önemli roller üstlenmişlerdir. Şeriatı

(13) Chaliand, *Minority People*, s. 58; Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arap Nationalism*, Beirut: Khayyats, 1966, s. 22.

(14) Halil İnalcık, *The Ottoman Empire: The Classical Age 1300-1600*, New Rochelle, NY: Aristide D. Caratzas, Pub. 1973, s. 13.

(15) Zeine, ss. 7-8.

(16) a.g.e., s. 10

uygulamak iyi bir Arapça bilgisi gerektirdiğinden, İmparatorluğun Arapça konuşan tebası arasından birçok kadı ve fıkıh âlimi yetişmiştir.¹⁷ Osmanlı ordusunda yüksek rütbeli bir subay olan, daha sonraları da birkaç kez Irak valiliği yapmış Nuri Said Paşa'nın müşahedelerine göre:

Araplar ve diğer Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin 'ortağı' addedilirdi. Hiçbir ırkî ayırım olmaksızın Türklerle beraber bütün hak ve sorumlulukları paylaşırlardı. İster sivil, ister askerî olsun bütün yüksek devlet makamları Araplara açıktı. Araplar Osmanlı yönetiminin her kademesinde temsil edilirdi. Bir çok Arap vali, paşa ve şeyhülislâm mevkiilerine gelmişti.¹⁸

Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Müslüman Araplar ve Türkler İslâm sancağı altında birarada oldular. Bu dönem boyunca Arap milliyetçiliği hiçbir zaman problem olmadı. Her ne kadar Araplar etnik olarak Türklerden farklı olduklarının bilincinde idilerse de, bir siyasî doktrin olarak yahut siyasî bir örgütlenme unsuru olarak Arap milliyetçiliğini benimsememişlerdi. Zaten Türkler de "Türk olmayan unsurları İmparatorluğa asimile etmek için hiçbir teşebbüste bulunmamışlardı."¹⁹ Pan-Arabizm 1909'dan sonra gelişen Pan-Turanizm hareketine bir tepkiydi. Araplar ve Türkler arasında ulusçu söylemin başlangıcı Batı kültürüne mâruz kalmalarının bir neticesi idi. İmparatorluğun ekonomik ve siyasî olarak devamlı kötüleşmesinde şikâyetçi bazı Arap entellektüelleri, ulusçuluğu Jön Türklerin artan ulusçu politikalarına karşı Arapları harekete geçirebilecek bir unsur olarak görmeye başladılar. İlâve olarak ulusçuluk, Arapların İmparatorluktan ayrılmasını haklı kılacak sebep olabilirdi. İstanbul'dan bağımsız olmayı hedefleyen Arap ulusçuları görünüşte, Ortadoğu gibi heterojen yapıya sahip bir bölgede bir ulusal devlet kurmanın neticelerini hiç düşünmemişlerdi.

20. yüzyılın başlarında Ortadoğu bölgesi zaten oldukça heterojendi. Yapp, İmparatorluğun çöküş arifesinde Osmanlı toplumunun sosyal yapısını açıkça tasvir etmiştir. Yapp:

Yakın Doğu toplumu için kullanılabilir önemli bir mefhum da 'mozaik'tir. Yakın Doğu toplumu, toplumun geneli tarafından kabul gören bir düzene göre örgütlenmemiş, yanyana yaşayan bir özerk birleşmeler mozayığıdır. Başlıbaşına hükümet de kısmen miras, kısmen de yerine getirdiği idarî ve askerî fonksiyonlarına göre tayin edilen böyle bir birleşmedir.²⁰

Merkezî Osmanlı hükümeti Ortadoğu'da tesirli birçok organizasyondan sadece biriydi. Devlet her noktaya hâkim, ceberrut bir mekanizma değildi. Tam

(17) a.g.e., s. 11.

(18) Zikreden Zeine, a.g.e., ss. 16-7.

(19) a.g.e., s. 9.

(20) Yapp, *The Making of the Modern Near East*, s. 3.

tersine devletin tebasının hayatları üzerinde sınırlı bir kontrolü vardı. Tebasıyla da doğrudan değil, yerel liderler vasıtasıyla dolaylı olarak ilişki kurabiliyordu. Dolayısıyla, tebasının hayatına müdahale eden, onları yakından kontrol etmeye çalışan geleneksel Doğu'lu despot devlet başkanı imajı hayal mahsûlünden başka bir şey değildir.²¹ Müdahale ve yakın kontrol ulusçu politikaları benimseyen Jön Türklerin devlet kurumlarını modernize etme çabalarıyla ortaya çıkmıştır. II. Abdülhamid'in 1909'da tahttan indirilmesiyle iktidara gelen İttihat ve Terakki devlet kurumlarını merkezileştirmelerinin yanında, Türk-olmayan eyaletleri Türkleştirme yolunu seçmiştir. Arapların infialine ve daha sonra ayaklanmasına yol açan sebep bu gelişmelerdir.

Arap Milliyetçiliği

Jön Türk rejiminde siyasî karar mekanizmasının merkezileşmesiyle Arapların siyasî katılım talepleri yoğunlaştı. Fakat Jön Türkler, Arap liderlere devlet idaresinde daha aktif bir rol vermekte gönülsüzdüler. Hatta Arap nüfusun Türkleştirilmesini amaçlayan bir dizi politikayı yürürlüğe koydular. Bu yeni politiklar Araplarda kuvvetli bir direnişe yol açtı ve bu gelişmelerle teyakkuza geçen Arap liderler Arapları Jön Türk rejimine karşı hareketlendirmeye başladılar. Lübnan, Suriye ve Irak'ta birçok gizli örgüt kuruldu.

Araplar başlangıçta suistimalleri sistem içinde önlemek için reform isterken, bu reformcu tonun yerini kısa sürede bağımsız Arap birliği isteyen sesler aldı. Türk hükümetine karşı birlikte hareket edebilmek için Suriye'deki Arap liderler ve Mekke Valisi Şerif Hüseyin arasında müzakereler yapıldı. Daha sonra bu müzakereler Şerif Hüseyin ve İngiliz otoriteleri arasında da devam etti. Arap askerlerden müteşekkil Hüseyin'in ordusu ve İngiliz askerleri 1909 yılında Şam'a girdi. Üç gün sonra Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal Suriye Kralı ilân edildi. Bu, aynı zamanda Türklerin Arap topraklarındaki hâkimiyetinin sona erdiğinin ilânıydı.

Arapların bağımsızlığı müttefiklerden, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'yla savaş hâlinde olan İngiltere'den teşvik gördü. Self-determinasyon (bir ülkenin kendi yönetim biçimini kendi belirleme hakkı) adına Müttefikler tüm ulusların bağımsızlık mücadelelerini destekleyeceklerine güvence verdiler. Bununla beraber self-determinasyon prensibi her türlü yoruma açık muğlak kavramlardan biriydi. İlginçtir ki, "self-determinasyon çabaları 1919 yılında manda olarak bili-

(21) a.g.e., s. 39.

nen tuhaf bir kurum vücuda getirmişti.²² Mânda mefhumu Arapların kendi kendilerini yönetecek düzeye gelene kadar yeni bağımsız devletlerin Avrupa'nın direkt kontrolü altına girmesini öngörüyordu. Netice itibariyle self-determinasyonu teşvik edenler Ortadoğunun siyasî sınırlarının ve kurumlarının bölge sâkinleri tarafından değil de, işgalci müttefik güçler tarafından belirlenmesini istiyorlardı.

Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra eski çok-uluslu sistemin yerini Batılı liberal modelden sonra şekillenen ulusal-devletler aldı. Etnik azınlıklar, başta her grup için eşit muamele istediler. Fakat kısa süre sonra bu eşit muamelemin tüm gruplara uygulanacak tek bir hukuk sistemi geektireceğini anladılar. Bunun anlamı da dinî azınlıkların Osmanlılar zamanında tanınan ve tasvip edilen kendi hukuk sistemlerinden vazgeçmeleri ve hâkim dinî grubun belirlediği homojen bir sisteme boyun eğmeleri demektir. Bu yeni sistemde dinî gruplar ortak değer ve görüşleri paylaşan "gruplar birliğine" (bir başka ifadeyle, felsefî toplumlara) indirgenmiş oluyorlardı.²³

Ortadoğ'da yüzyıllardır hüküm süren eski cemaatçi çoğulcu sistemin yokluğunda etnik gruplar yeni ulus-devleti sisteminin özerkliklerinin yokolması ve hâkim grup tarafından formüle edilmiş yeni bir hukukî sistemin empozisi mânasına geldiğini anladılar.

İmparatorlukta heterojen bölgelerdeki grupların hepsine eşit muamele edilir. Fakat ulusal bir devlette bunlar ya asimile edilmesi ya da reddedilmesi gereken yabancı uzuvlardır. Ulusal devlet bütün vatandaşlarına eşit muamele ettiğini iddia eder, fakat bu eşitlik prensibi, gerçekte bir grubun diğerleri üzerindeki zulmünü gizlemeye yarar. Bu devlette, devlet ve tüm vatandaşları aynı ruhla vücut bulmalıdır.²⁴

Sonuç

Tarihî delillere göre ulusçuluk 18. ve 19. yüzyıl Alman felsefî düşüncesiyle hayat bulmuştur. Bu doktrin ulusal entegrasyon yolunda kendi ırkdaşlarını harekete geçirmek için ilk defa Alman ve daha sonra İtalyan ulusçuları tarafından uygulanmıştır.

Özerk yahut yarı-özerk gruplarla birlikte yaşamayı reddeden tavrıyla ulusçuluk, ulusal liderleri (ulusal) entegrasyon için irkî azınlıkları asimile etmeyi hedef alan politikalar uygulamaya sevk etmiştir. Bunun mânası da, toplumun gene-

(22) Kedourie, *Nationalism*, s. 134.

(23) Chaliand, *Minority People*, s. 60.

(24) Kedourie, *Nationalism*, s. 25.

liyle uyuşmayan dinî ve sosyal değerlere sahip etnik azınlıkların ya kimliklerinden vazgeçmeleri, ya da istenmeyen sosyal grup olmaları demektir.

Ulusçuluğun etkileri, nisbeten homojen toplumlara sahip Avrupa ile sınırlı kaldığı süre içinde hemen hissedilemedi. Buna rağmen ulusçuluğun Avrupa için bile zararsız olduğu söylenemez: Almanya ve Avrupa'nın diğer bölgelerindeki Musevî karşıtlığı kısmen ulusçuluk akımının bir neticesiydi. Bununla beraber dünyanın diğer yerlerine, özellikle heterojen nüfusa sahip bölgelerine yayıldıkça zararları oldukça hissedilir hâle gelmiştir.

Çeviren: Kenan Çayır

Kelimeler Kavramlar (I)

13 x 19.5, 144 sh., 14. baskı

Kelimeler Kavramlar (II)

13 x 19.5, 152 sh., 5. baskı

YUSUF KERİMOĞLU

*

İslâm'a İlk Adım

13 x 19.5, 144 sh., 6. baskı

EBU'L A'LÂ MEVDÛDÎ

İNKILÂB YAYINLARI

Fevzipaşa Caddesi, Kubilay Sokak No: 12 Fatih, İstanbul Tel: (212) 521 57 76 - 524 44 99